

Boekendieven zijn gewaarschuwd: handgeschreven vervloekingsformules in de Nederlanden en West-Europa.

Peter De Baets

In de middeleeuwse scriptoria was het vervaardigen van manuscripten een buitengewoon duur proces: het benodigde materiaal deed de kosten hoog oplopen en bovendien was de productie arbeidsintensief. Het was dan ook een algemeen verbreide gewoonte dat de eigenaars hun naam aanbrachten op de kaft, de band, de schutbladen of het titelblad van hun kostbare manuscript of boek.

Hier worden enkel die opschriften besproken, die door de eigenaars werden aangebracht met de bedoeling om potentiële boekendieven af te schrikken. Er bestaat geen specifieke term voor dergelijke opschriften. Meest gebruikt is in het Latijn: *anathema*, Frans: *malédiction*, Duits: *Bücherflüche*, Engels: *book curse*. Soms wordt de term *banvloek* en *execratio furum* gebruikt (1).

Het woord *anathema* kende een lange voorgeschiedenis in de Grieks-Romeinse en Syrisch-Hebreeuwse culturen. Het woord is van Griekse oorsprong en betekende oorspronkelijk “bestemd voor God”, en werd in die zin gebruikt in bvb. de Griekse vertaling van het Oude Testament (Judith 16: 22-23). Geleidelijk aan kreeg het woord een pejoratieve betekenis. De term *anathema* werd voor het eerst in de betekenis van vervloeking gebruikt door de apostel Paulus in zijn brief aan de Galaten, waarin hij een *anathema* uitsprak over al wie iets verkondigde in strijd met het evangelie. Een christelijke grafsteen uit de 4e eeuw op het Griekse eiland Salamis droeg een opschrift, waarin verzocht werd geen ander lichaam in het graf te leggen op straffe van *anathema* (2). Later werd *anathema* een term uit het kerkelijk recht en stond voor een excommunicatie met onherroepelijk karakter. In die zin verscheen de term in de 6e eeuw in het *Pontificale Romanum* (3).

Vervloekingen komen in alle culturen voor. In de Romeinse tijd bestond de gewoonte dieven te vervloeken door hun naam met een vervloekingsformule te noteren op een tinnen of loden plaatje en dat op te hangen in de plaatselijke tempel. Zo staat op een dergelijk plaatje, gevonden aan de monding van de Hamble in Hampshire, een tekst waarin Neptunus wordt aangeropen om een gelddief te straffen: *furem qui hoc involavit sanguem eiius consumas et decipias, domine Neptune* (4). Een vervloeking kon ook neergeschreven worden tegen wie zich niet hield aan de inhoud of betekenis van een geschreven stuk. Onderaan een papyrus met Egyptische hiëroglyfen uit de XIXe eeuw (12e eeuw v. C.) staat een verwittiging die in Engelse verta-

(1) Voor het Engels taalgebied: M. Drogin, *Anathema! Medieval scribes and the history of book curses*, Montclair 1983. Voor Nederland is de belangrijkste verzameling: J. H. Kruizinga, *Tussen papyrus en paperback, Lotgevallen van boeken*, Amsterdam 1965. Zie ook: E. Van den Broeck, 'Banvloeken bij ex libris'. In: *Liber amicorum prof. Dr. Jozef Van Haver*, Brussel 1991, pp. 481-485. Verder zijn er sporadisch losse vermeldingen van banvloeken in tijdschriften als *Notes and queries*, *L'Intermédiaire des généalogistes et des curieux*, *Biekorf*, ... Een interessante verzameling is die van Ed Schilders op het internet: www.cubra.nl.

(2) C. Bayet, *De titulis Atticae christianis antiquissimis*, Parijs 1878, p. 161

(3) 'anathema', in *The Merriam-Webster new book of word histories*, 1991, p. 15

(4) R. Tomlin, 'Roman Britain in 1996'. In *Britannia*, 28 (1997), pp. 455-458

ling luidt: *whoever speaks against this book, may Thoth smite him* ⁽⁵⁾. Ook in de Openbaring (22: 18-19), geschreven in de 1e eeuw, staat een waarschuwing tegen al wie iets aan de inhoud zou wijzigen. Een noot in een kopie van de Ilias uit de 3e eeuw waarschuwt in het Grieks tegen het raken aan de tekst ⁽⁶⁾.

Niet alleen het wijzigen van de tekst of verkeerd gebruik van de inhoud ervan was ontoelaatbaar, ook het stelen van de drager van de tekst behoorde tot die categorie. De oudst bewaarde vervloeking tegen dieven van geschreven stukken is te vinden op een kleitablet in cuneiform schrift, ontdekt te Niniveh in 1853 en nu bewaard in het British Museum. Deze kleitabletten werden vervaardigd voor koning Ashurbanipal van Assyrië in de 7e eeuw v.C. Op deze tabletten bepaalde Ashurbanipal dat niemand ze mocht ontvreemden of zijn naam mocht noteren naast de zijne. In de Westerse wereld zijn de vroegste voorbeelden van het woord anathema in associatie met diefstal van boeken te vinden vanaf de 8e en 9e eeuw in Latijnse opschriften in de manuscripten van de kloostergemeenschappen. Het is evenwel niet onlogisch te veronderstellen dat de gewoonte reeds langer bestond, maar westerse voorbeelden uit eerdere eeuwen zijn niet bewaard gebleven. De werkwoorden gebruikt in de Latijnse vervloekingsformules om de misdaden tegen boeken te beschrijven zijn: *rapere* (stelen), *furari* (stelen), *abstulere* (onttrekken), *(in-)violare* (geweld aandoen), *aberrare* (verdwalen), *celare* (verbergen), *alienare* (vervreemden), *asportare* (ontvoeren-roven), *defraudare* (met bedrog wegneemen), *subtrahere* (heimelijk wegtrekken), *fraudem facere* (bedriegen), *dare* (weggeven). Ook de boekbladen kunnen beschadigd worden: *tulere* (wegdragen), *curtare* (inkorten), *abscidere* (afsnijden), *detrunca-re* (afsnijden) en de titel van het boek kan uitgesneden of uitgewist worden: *delere* (uitvegen).

*Liber sancti Petri Gandensis ecclesie
Servanti benedictio tollenti maledictio
qui tulerit folium vel curtaverit anathema sit.*

Zalig wie het gebruikt, vervloekt die het steelt

Wie er een blad uitscheurt of het beschadigt zal geëxcommuniceerd worden. ⁽⁷⁾

Liber Sancte Marie de Thosan

Quem qui abstulerit vel iniuste alienaverit a Deo anathema sit

Wie het steelt of oneerlijk verkrijgt zal door God geëxcommuniceerd worden. ⁽⁸⁾

Liber Sancte Marie de Thosan

qui eum abstulerit vel folium detruncaverit anathema sit. ⁽⁹⁾

Hic est liber sanctorum martirum Florentini et Hilaris m(artyrum) et

(5) J. Baikie, *Egyptian papyri and papyrus-hunting*, London 1929, p. 167

(6) K. Hainz-Eitzen, *Guardians of Letters: Literacy, Power, and the Transmitters of Early Christian Literature*, Oxford 2000, p. 109

(7) 8e eeuw, manuscript uit de Sint-Pietersabdij te Gent.

(8) 14e eeuw, manuscript uit de abdij van Ter Doest (Brugge, stadsbibliotheek, Ms. 210)

(9) 13e eeuw, manuscript uit de abdij van Ter Doest (Brugge, stadsbibliotheek, Ms. 256)

p(ontificum) Quicumque sine assensu capituli Bone Vallis eum asportaverit vel furatus fuerit vel istum titulum deleverit anathema sit

Wie het zonder toestemming van het kapittel wegneemt of steelt of het titelblad verwijdt zal geëxcommuniceerd zijn. ⁽¹⁰⁾

Hic est liber S. Marie de Radingis

quem qui celaverit vel fraudem de eo fecerit anathema sit. ⁽¹¹⁾

Istum librum dedit frater Willelmus de Harlestone claustralibus in claustris, quem qui alienaverit vel scienter violaverit anathema sit

Wie het vervreemdt of bewust geweld aandoet zal geëxcommuniceerd zijn. ⁽¹²⁾

Iste liber est ecclesie conuentualis beate Marie dabendone ex dono domini Egidii Sarum Episcopi et memoriale ipsius. quicumque ipsum librum a dicta ecclesia alienaverit vel ipsum inde defraudaverit anathema sit que sententia lata fuit per predictum dominum episcopum

Wie dit boek uit de gezegde kerk neemt of steelt, zal geëxcommuniceerd worden, en deze straf wordt opgelegd door de hogergenoemde bisschop. ⁽¹³⁾

Iste est liber Sancti Arnulphi de Scripeio

qui hoc male subtraxerit vel titulum deleverit, anathema sit. ⁽¹⁴⁾

Explicit Graduale dominorum de Parcho quod fecit scribi frater Symon de Lovanio prior in honore gloriose virginis Marie.

Si quis abstulerit anathema sit. Fiat Fiat. ⁽¹⁵⁾

Hic liber est ecclesie Xti Cant.

Qui illum inde abstulerit auferat eum dominus de libro vitae

Wie het daar steelt,

zal de Heer uit het Boek der Levenden schrappen. ⁽¹⁶⁾

Om dit verschrikkelijke oordeel te versterken werd het anathema gecombineerd met uitroepen als *Fiat, Amen* en het Aramese woord *Maranatha*.

Ut si qua exstiterit persona qui hanc codicem de potestate sancti Amandi auferre conaverit fiat igitur idem ipse anathema maranatha quod est etiam perditio in secundo adventu Domini

En moest er al iemand zijn die deze codex uit het bezit van St.-Amands zou durven verwijderen, hij zal prompt geëxcommuniceerd worden en zal verloren zijn op de dag van het Tweede Oordeel. ⁽¹⁷⁾

...qui hunc librum vel aliquam eius parcellam a dicta domo alienaverit quous modo anathema sit. Maranatha

(10) 12e eeuw, manuscript (Brugge, stadsbibliotheek, Ms. 271)

(11) 12e eeuw, manuscript Beda, De temporibus, uit de abdij van Reading (Cambridge, St. Johns College, A. 22)

(12) 14e eeuw, Logica van Walter de Burley (London, British Library, manuscripts, 12 F XIX)

(13) 14e eeuw, The Abingdon apocalypse (London, British library, manuscripts, Add. 42555)

(14) manuscript Aymo super epistolas Pauli (Parijs, Bibliothèque Mazarine, Ms. 257)

(15) graduaal van de abdij van Park (London, British library, manuscripts, Add. 39678)

(16) manuscript van de Christ Church te Canterbury (London, British Library, Ms. Cotton Vespasian D XIX)

(17) 9e eeuw(?), manuscript uit de abdij van St.-Amands (Valenciennes, Bibliothèque municipale, Ms. 100)

Wie dit boek of ook maar een klein deel ervan uit het gezegde huis zou vervreemden, zal gelijk hoe geëxcommuniceerd zijn. ⁽¹⁸⁾

Dat de boodschap zeer goed begrepen en ook ernstig werd genomen bewijst de noot die John Grandison, bisschop van Exeter in de 14e eeuw, schreef onder een anathema in een ouder handschrift. Hij benadrukte dat hij dit handschrift op een eerlijke manier had verworven.

Liber S Mariae de Ponte Roberti

Qui eum abstulerit vel quolibet modo ab hoc domo alienaverit vel quamlibet partem abscederit sit anathema. Maranatha. Amen.

Ego Johannes Exon. episcopus nescio ubi est domus praedicta, nec hunc librum abstuli sed modo legitimo adquisivi

Ik, bisschop Johannes ..., weet niet waar dat voornoemde huis zich bevindt en ik heb het boek op rechtmatige wijze verworven. ⁽¹⁹⁾

Het Latijn bleef zeer lang de voertaal van de intellectuele elite en het is dan ook niet te verwonderen dat volgende rijmpjes voorkwamen op de schutbladen van boeken.

Qui istum librum furatur a Domino maledictur. ⁽²⁰⁾

Legenti benedictio, tollenti maledictio. ⁽²¹⁾

Quisque te rapiat privatus lumine fiat

Al wie je steelt, zal het licht afgenomen worden. ⁽²²⁾

Qui clepit hunc librum demon frangat sibi collum

Wie dit boek steelt, de duivel zal hem ophangen.

Si hoc legere potes, fur es qui librum meum sumpsisti.

Als je dit kunt lezen, moet je wel de dief zijn die mijn boek heeft gestolen.

Qui sibi forabatur per collum suspendatur

Wie dit (voor zich) steelt, zal aan de hals gehangen worden. ⁽²³⁾

Non videat Christum quisquis furabatur istum

Al wie dit boek zou stelen, zal Christus nooit zien. ⁽²⁴⁾

Qui furabatur librum istum. non videbit Iesum Christum.

Sed ibit in infernum ad poenandum in aeternum.

cum turba diabolorum.

per omnia saecula saeculorum.

Wie dit boek zou stelen, zal nooit het aanschijn van Christus zien, maar zal naar de hel gaan, om eeuwig boete te doen, tussen een troep

(18) 13e eeuw, manuscript Rhetorica Ciceronis uit Swineshead Abbey in Lincolnshire (Cambridge, St. Johns College, D. 25)

(19) uit de abdij van Robertsbridge (Oxford, Bodleian library, NE A 41)

(20) 16e eeuw, handboek van het begijnhof van Mechelen.

(21) 1615, in "Liber sanctorum Apostolorum Petri et Andreae Patronorum Eulia in Oppido Brilon" (Brilon, Historische Bibliothek der Propsteigemeinde St. Petrus und Andreas)

(22) 15e eeuw, manuscript Galenus (Wien, Österreichische Nationalbibliothek, 2315, P 222)

(23) 1423, manuscript Chrétien de Troyes (Parijs, Bibliothèque Nationale de France, ms. 1374)

(24) 15e eeuw, Spanje, identiek in: Cod. Vat. Lat. 636.

duivels, voor de eeuwen der eeuwen.

Hic liber est meus, testis est Deus

Qui furatur fur appellatur.

Wie het zal stelen, zal een dief worden genoemd.

Deze Latijnse spreuken werden geleidelijk overgenomen in de volkstaal.

Wer mirs nimmt, der ist ein Dieb.

Wer mirs gibt, den hab ich lieb

*Wer dies puech behalt,
des Hand verfallt.*

*Gibst du mein Buch nicht zuruck,
Wartet Dein des Henkers Strick.*

*Wer es het der geb es weder.
oder Got werd im straffen. (25)*

*Vor Allem gib' zurück das Buch!
Ansonsten fällt auf Dich meyn Fluch.*

*Quiconque le retrouve et ne le rende
Sera suivy par l'infemale bende. (26)*

*Ne me prend pas
On te pendra. (27)*

*Qui l'emblera
Pendur sera. (28)*

*Qui le trouvera esgaré le luy rende
Aultrement la corde le pende. (29)*

*He that thys boke renttes or stelles
God send hym sekenysse svart of helle. (30)*

*Small is the wren, black is the rook
Great is the sinner, that steals this book. (31)
Black is the raven, black is the rook
But blacker the thief who steals that book.
I pity the waiter, I pity the cook,
I pity the one who steals this book.*

(25) 16e eeuw (Berlin, Staatsbibl. zu Berlin, Preuß. Kulturbesitz, Ms. germ. 4° 191)

(26) 17e of 18e eeuw in het Gebedenboek van Lodewijk van Boghem (Brugge, Bisschoppelijk seminarie, 6/35)

(27) Notes and queries (1853), p. 337

(28) Gent, Universiteitsbibliotheek, Theol. 4088.

(29) 1470

(30) Cambridge, Corpus Christi College, Ms. 61, f° 1r

(31) Notes and queries (1853), p. 438

*Thys boke is one and God's curse another;
They that take the one, God gave them the other.*

*This book is one thing, my fist is another
Touch this one thing, You'll sure feel the other. (32)*

*This book is one thing, my fist is another
Touche not the one, for fear of the other.*

*This boke is one thing, the halter is another
And he that stealeth the one, he must be sure of the other. (33)*

*He that steles this booke frome me
he shall be hanged on a trie.*

*Who steals this book will end the strife
With their name erased from the Book of Life.*

Een bijzondere vorm is de begeleidende vertaling van de oorspronkelijk Latijnse spreuk:

*Hic liber est meus, Et testis est Deus,
Si quisquis furetur, Per collum penderetur
As God can see, This book belongs to me,
Which, if anyone nicks, Should be hanged by their necks. (34)*

*Sit maledictus per Christum
Qui librum subtraxerit istum
Christ's curse upon the crook
Who takes away this book.*

Eens de leidinggevende rol van het Latijn begon weg te vallen, doken de macaroniverzen op: hierbij werd het Latijn gecombineerd met een volkstaal.

*Hic liber est meus
Testis est Deus:
Qui hunc liber vult stelen
Pendere debet aen sijne kele
An esset Dominus ofte knecht
Ad patibulum is zijn recht
Tunc venit Anskén met sijn bellen
et trahit eum in de helle. (35)
Hic liber est mein
Ergo nomen scripsi drein.
Si vis hunc libellum stehlen,*

(32) Notes and queries (1853), p. 337

(33) Notes and queries (1856), p. 429

(34) 1797, van de hand van Joshua Sheppard in een Q. Horatius Flaccus, Opera ad usum Delphini, Londen 1734

(35) Vermeld bij Schilders.

*Pendebis an der Kehlen.
Tunc veniunt die Raben
Et tibi oculos ausgraben.
Tunc clamabis: Ach, ach, ach!
Utique tibi recte geschach.*

*Hic liber est meus, and to this will I stick,
Si aliquis rapit, I'll give him a kick. (36)*

*Hic liber est meus and that I will show
Si aliquis capit I'll give him a blow. (37)*

*Si quisquis furetur this little libellum
Per Bacchum per Jovem I'll kill him I'll fell him
In ventrum illius I'll stick my scalpellum
And teach him to steal my little libellum.*

*Iste liber pertinet and bear it wel in mynde
Per me Gulielmum Downes so gentelle and so kynde
A vinculis doloris Iesue do hym brynge
Ad vitam etername to lyfe everlastyng. Amen. (38)*

*Qui ce livre cy emblera propter suam maliciam
Au gibet pendu sera repugnando superbiam
Au gibet sera sa maison sive suis parentibus
Car se sera bien raison exemplum datum omnibus. (39)*

*Qui ce livre volera pro suis criminibus
A la potence ira con suis ladronibus
Quelle honte ce sera pro suis parentibus
De le voir en cet etat pedibus pendentibus.*

*Aspice Pierrot pendu
Quod librum n'a pas rendu
Pierrot pendu non fuisset
Si librum reddidisset. (40)*

*Si reperies par aventure
Librum meum en ton chemin
Redde mihi la couverture
Quae facta est en parchemin
Tibi dabo un sol marqué
Ad bibendum à ma santé
Vel potius un' pièce de six liards
Ad ludendum au billiard. (41)*

(36) 1859 in een schoolboek uit Canada

(37) Notes and queries (1853), p. 438

(38) 16e eeuw, Handschrift confessio amantis (San Marino (CA), Huntington Library, EL 26 A 17)

(39) 16e eeuw, uit Parijs (Notes and queries (1853), p. 554)

(40) Notes and queries (1853), p. 554

*Si inveneris par aventure
Hunc librum dans ton chemin
Redde mihi la couverture
Que facta est d'un petit veau
Tibi dabo un sol marqué
Ad hemendum un petit pâté. (42)*

De scheidingslijn tussen een vervloeking en een meer neutraal eigendomsmerk is niet altijd even duidelijk. Dit mag blijken uit volgende voorbeelden.

*Che livre est à soeur Anthoinette de Prouille
Quy le treuve se luy rende pour l'amour de Dieu. (43)*

*Itken Millings wonende opten Ganshoeuel hoert dit bueck toe .
die idt vint geeft oer weder om gods wil. (44)*

*Item dit boeck hoort toe Jacops Jan
die dit boeck vint brenghet hem weeder om gods willen
of houtet om duvels willen. Amen. (45)*

*Dit boeck hoert toe Aelkenn Lamberts.
Wer det wyndt die brengemi haer weder om
Mer dit niet en doen, soe weet, die brenn. (46)*

In de bovenstaande voorbeelden ligt de nadruk niet alleen op een veroordeling of een excommunicatie. Er kan ook een beloning volgen wanneer iemand een boek aan de rechtmatige eigenaar terugbezorgt. De beloning mag men evenwel niet altijd even letterlijk opvatten.

*Dit boeck hoort toe Mariken Hubrechts Ockair Symonz huysvrouwe
wonende binne Ziericzee.
Die hem vindt brenghet weder ter rechter handt om Gods wille ende om
eenen drinckpenninck. (47)*

*...die deezen boek vind ofte wederom brenghet
Zal wel zijnen loon betaelt zijn (48)*

*...die den vint ende wederbringht
Die sal hebben eenen penninck. (49)*

*...die hem vind en naer huys bryng
Die zal krygen eenen zelve penning. (50)*

*...die hem brenghet te huis
Zal hebben een penning van zijn ruis. (51)*

(36) 1859 in een schoolboek uit Canada

(37) Notes and queries (1853), p. 438

(38) 16e eeuw, Handschrift confessio amantis (San Marino (CA), Huntington Library, EL 26 A 17)

(39) 16e eeuw, uit Parijs (Notes and queries (1853), p. 554)

(40) Notes and queries (1853), p. 554

(41) L'Intermédiaire des chercheurs et curieux (1878), k. 209

(42) In een getijdenboek in de bibliotheek van Le Mans (L'Intermédiaire des chercheurs et curieux (1896), k. 294)

(43) 15e eeuw (Valenciennes, Bibliothèque municipale, Ms. 140)

(44) 15e eeuw (Leipzig, Universitätsbibliothek, n° 1516)

(45) 16e eeuw (Leiden, Universiteitsbibliotheek, 1498 G 18)

(46) 16e eeuw, Getijdenboek van Sint-Agnes uit Kampen

(47) 1523, in een Getijdenboek uit Zierikzee (Brussel, Koninklijke Bibliotheek, II, 5573).

(48) 1827, aantekening door Franciscus Dekeuwer uit Reningelst in een C. Buffier, Beginselen der land-beschryvinge tot het gebruyk der jongheyd in het Nederlant, Gent 1773.

(49) 1770, aantekening door Silvester Ghys te Nederbrakel in een Tractaet van den Inbrinck in de sterfhuysen, Brugge 1759 (Biekerf (1890), p. 117)

...zal hebben dry witte brooyens
en een appel en een alven frank. ⁽⁵²⁾

...zy zullen hebben voor hun loon
Een mande vul appelschroon. ⁽⁵³⁾

...die zal zoo veel flasschen wyn hebben
Of dat er duyvels in dhelle zyn. ⁽⁵⁴⁾

...die ... zal hebben zooveel flesschen wijn
als er pilaren in Bissegem kerke zijn ⁽⁵⁵⁾

...dyese vyndt ofte wederbr ynct
Die sal hebben een selvre pennynck
Ofte een podt mostaert in synen grysen baert
Ofte en gebraden mus in syn plat bacchus ⁽⁵⁶⁾

...diese vient ende weder brynt
hy zal hebben de dochter vant hus hof stroy in zyn backhus. ⁽⁵⁷⁾

...die desen brieff vient die brenctem tuijs
Die sal hebben een vette muys
Oft die schoonste dogter vanden huys. ⁽⁵⁸⁾

...diese vynt ofte weder brynt die zael hebben een zelve penninck
Ofte de caette ofte de muus ofte de scoenste dochtere van den huus. ⁽⁵⁹⁾

Wer dieses Buch findet, ist mir lieb
Wer es behält, der ist ein Dieb;
Wer es bringt an mein Haus,
Der bekommt eine gebratene Maus
Und drei Prügel auf den Rücken.

...

This is Iohn Whyttes Boke
whoo so euer on yt dothe louke
he that fyndyth yt and brynges yt agayne
I wyll geyfe him xl d. for his payene. ⁽⁶⁰⁾

...qui le trouvera me le rande
et je poyeray le vin ce jourduy 29e juillet 1543
tesmoing mon saing manuel cy mis ⁽⁶¹⁾

...qui le trouvera sy le raporte,

(50) 1840, in het handboek van Judocus Wille uit Ursel (Biekorf (1956), p. 41)

(51) 1855, aantekening van Felix Loquet uit Deerlijk in een P. J. Renier, Fabelen, Kortrijk 1834 (Biekorf (1953), p. 264)

(52) 1853, aantekening in een schoolschrijfboek van Desiré Van Acker te Bovekerke (Biekorf (1961), p. 53)

(53) 1830, aantekening door Pieter Torhoudt te Millam in een F.L. Reguis, De stemme des herders, Leuven 1777 (Biekorf (1954), p. 60)

(54) 19e eeuw, aantekening door Frans Caere uit Brugge in een E. Duruban, Francia Anti-hispanica, Amsterdam 1684 (Biekorf (1952), p. 184)

(55) in het kerkje van Bissegem stonden geen pilaren

(56) 1587 (Brugge, Stadsarchief, registers van de klerken van de vier-schaar, Register van Ferdinando De Zaghere)

(57) 15e eeuwse bijbel (Den Haag, KB, 168 G 40)

(58) 1601, protocol van notaris Wouter Franssen Lambrecht te Hooge Mierde.

(59) 1567, aantekening door Joos De Vos in de Gentse Boethius.

(60) 16e eeuw (San Marino (CA), Huntington Library, HM 127)

Et on luy donnera sy bon vin qu'il s'en tiendra pour content. (62)

*...je les satisferai de leur peine a la St André d'un bon dinner
...je les satisferai de leur peignes a la St Martin d'une bouteille de vin (63)*

...et y sera courtais de vin a la mesure de Cotentin. (64)

*...et luy payerai le pain et le vin a la saint Martin
Et le pain d'orge a la saint George. (65)*

*...du pain blanc à la Saint Jean
et du vin à la Saint Martin (66)*

*...pource qui le trouvera et le moy me rendra a dict
sera pay vin et ung chappon roty. (67)*

*...en luy paiyent le bon vin le jour de Saint Martien
et la bonne poulle le jour de sainte Catherine (68)*

*...en payant du vin [à la Saint Martin]
le jour de Saint Thomas le fromage gras. (69)*

*...Il lui poyra bien le vin le jour et feste saint Martin
Et une mésenge à la saint Jean sy la peut prendre. (70)*

*Celui qui le trouvera aura une bouteille de vin
Quand la semelle de mon soulier produira du raisin.*

Hoger hebben we al gezien dat niet alleen een beloning in het vooruitzicht werd gesteld, maar dat ook bestraffing prominent aanwezig was. Die straf kon worden opgelegd rechtstreeks door God, de duivel of de rechterlijke macht, maar ook de eigenaar van het boek behoudt zich het recht voor zelf de boekendief te bestraffen.

*...en al die dit boek niet weder om geeft,
die moet voor elke letter eenen rozenkrans bidden. (71)*

*Wie dezen boek gevonden heeft
En hem aan mij niet weer en geeft,
Zal zoveel Weesgegroeten lezen,
Als er letters mogen wezen
In heel den boek, van voor tot achter,
Hier staat mijn naam en voornaam achter. (72)*

*...die dat vindet die brenghet haer weder om Gods wil,
of die duvel sel se peken mit een pic stoeck. (73)*

(61) 1543, in een gebedenboek van Claude Burllet uit Lyon.

(62) 1553

(63) 1829, in een handboek van Pierre Leclair uit Piney in de Aube.

(64) 15e eeuw, in een manuscript in het bezit van Felipot Le Rebours (Parijs, BNF, Biblioteca Bigotiana, n° 329).

(65) 1593, aantekening van ene Jean Meslyer (L'Intermédiaire des chercheurs et curieux (1879), p. 75)

(66) 1800, in een J.-F. Marmontel, Bélisaire, Parijs 1777.

(67) 17e eeuw, in een boek in het bezit van priester Pierre Bialon te Lyon.

(68) 1722, in een boek in het bezit van Salvy Massoutier te Lyon.

(69) 1809, in een handboek van Pierre Bertier uit Gabriac.

(70) 1501, in een boek in het bezit van Jean Theblereau uit Chinon (Notes and queries (1853), p. 554)

(71) 16e eeuw, in een gebedenboek in het bezit van Pieter Jan Mastenbroek te Tilburg, vermeld bij Kruizinga

*...die dat vijnt die ghevet hoer veder om Goedes willen
of die duvel smijt hem daer neder daer. (74)*

*Die hem vindt en wederbrengt,
Die zal hebben, wat hij verdient.
Die dat niet en doet,
De duvel zal hem trekken
Mee zijn slinke voet
Tot in d'helle
Mee zijn verbrande snottebelle! (75)*

*...die dit fint salt hem weder brengen
Om een appel Om een peer
Hangen doet zeer
hangen is recht
dat doet de beul of zijn knecht. (76)*

*...die desen boek vint
En niet weederom en bringt
Is het heer of is het knegh
De galge is zijn regh. (77)*

*...die dit boek vint
die dan niet weren ge[eft]
vor een appel of vor een per
die zel zitten op het rat
met hondert spelde in zyn gad. (78)*

*...die hem vind en niet thuys en brijngd
die sal men setten op het rat
met een pincken in zijn gat
en d'heeren van de stat
zullen vragen, wat manneken is dat
met dat pinneken in sijn gat. (79)*

*...die dat niet doet die zal zitten op de trappen
Met een ijzeren pen in 't gat.
Die zal roepen zeer o zeer,
Daar heeft Jan Harman Smit zijn boekje weer. (80)
...en die dat niet en doet,
die zal zich stoten met den voet
zoodat hem neus en bekke bloet! (81)*

*...die den vint ende niet weder en gheeft
Die zal hebben een flinck*

(72) te Ruten?

(73) 16e eeuw, in een getijdenboek van de abdij Berne te Heeswijk.

(74) 16e eeuw, Hollands?

(75) te Zottegem

(76) 1637, in een boek in het bezit van Bert Luden te Haarlem.

(77) 1786, in het memoriaalboek van Lambertus Schof van Henis bij Tongeren.

(78) 16e eeuw, "Een kling-dicht van Zacharia Heyns en eene berijmde verwensching", in Het Boek, tijdschrift voor boek- en bibliotheekwezen, 2de reeks, 4, p. 230

(79) 1800, in een boek in het bezit van Anthonis Vermast te Oudenaarde, vermeld door Kruizinga.

(80) 1850, in een schoolschrijfboek van Jan Harmens Smit te Overijssel.

*En eenen lepel mostaert
Op zyne vulen baert. (82)*

*Die het vindt, geef het weer
Voor een appel of een peer,
Maar o, wee' die dit niet doet
Krijgt een klap hard op zijn snoet. (83)*

*...die dezen boek vind en niet wederom en bringd
zal krijgen eenen flink dat hij van den osse op den ezel springd. (84)*

*...die dezen boek vind zal hebben eenen zilverlinck
dat hij van den osse op den ezel sprinckt. (85)*

*...die hem vindt en hem niet wederbringt
Zal krijgen eenen flink
Dat hij van den os op den ezel springt
En zal rijden rond de markt
Met een ijzeren pin in zijn gat. (86)*

*...hij zal hebben voor zijn loon
Een beurse vol appelschroom
En heeft hij daermee niet genoeg
Me zullen hem stellen aen de plogh
En slaegen geven genog. (87)*

*Descire soit de truyes et porceaulx
Et puys son corps trayne en leaue du Rin
Le cueur fendu decoupe par morceaulx
Qui ces heures prendra par larcin. (88)*

*...celui qui le trouvera et que le randras
pas le diable le ravalera . (89)*

*Qui che livre emblera
A gibet de Paris pendu sera
Et, si n'est pendu, noiera
Et si ne noie, il ardera
Et si n'art, pire fin sera.*

*Si, tenté du démon
Tu dérobes ce livre
Apprends que tout fripon
Est indigne de vivre. (90)*

(81) uit de Achterhoek

(82) 17e eeuw, in een gebedenboek van Marten Westerlynck (Biekorf (1958), p. 404)

(83) in een boek in het bezit van Jacob Man te Grootfontein, Zuid-Afrika (uit Het boek, Tijdschrift voor boek- en bibliotheekwezen, 2de reeks, 4, p. 181)

(84) 1830, aantekening van Leopoldus Elleboudt uit Langemark (Brugge, stadsbibliotheek, E 1152), met dank aan Leo Cuvelier.

(85) 1786, aantekening van Pieter Maene uit Aartrijke in een Kort verhael van een achtiën-jarighe Hollandtse reyse ghewandelt van een Vlaemschen boer..., Antwerpen 1650 (Brugge, Stadsbibliotheek, FAVA KL I 309), met dank aan Leo Cuvelier.

(86) 19e eeuw, in een schoolschrijfbok uit het Waasland (A. Joos, Waas Idioticon, Gent 1900, p. 217)

(87) 1782, in een schrift van Joannes Norbertus David te Ascappel (Biekorf (1961), p. 187)

(88) 16e eeuw

(89) 1809, in een handboek van Pierre Bertier uit Gabriac.

*He who does this book borrowe,
And doth not bring it back,
Certes shall he have sorrowe,
And comferte he shall lack.*

*Who lets this book be lost
Who doth embesell yt
God's curse will to his cost
Give him plagues in hell fytt. ⁽⁹¹⁾*

*Who folds a leafe downe ye divel toaste browne,
Who makes marke or blotte, ye divel roaste hot,
Who stealeth thisse boke, ye divel shall cooke.*

*He who steals this booke shall be hanged on a hooke
He that this book stelle wolde, sone be his herte colde.*

*My master's name above you see
Take heede therefore you steale not mee
For if you doe without delay
Your necke ... for me shall pay
Looke doune below and you shal see
The picture of the gallowstree
Take heede therefore of thys in time
Lest on this tree you highly clime. ⁽⁹²⁾*

*Steal not this book for fear of shame
For under lies the owner's name
...and if you dare to steal this book
The devil will take you with his hook. ⁽⁹³⁾*

*...steal not this book for fear of shame
For here you see the owner's name.
And if I catch you by the tail
You must prepare foor Newgate jail.*

*Do not steal this book, my lad,
For lots of money it cost my dad;
And if he finds you, he will say,
Go to Boston gaol today.
Das Buch ist mir lieb
wer mirs stilt der ist ein dib
es sey ritter oder knegt
er ist an den galgen Reg. ⁽⁹⁴⁾*

De volgende formulering was, wegens haar absurditeit, een vreemde

(90) 19e eeuwse Franse schoolboeken (L'Intermédiaire des chercheurs et curieux (1878), k. 116)

(91) 1628

(92) 1540

(93) Notes and queries (1853), p.

554

eend in de bijt, maar bleef in ons taalgebied gedurende eeuwen in gebruik.

*Die dit bouch vind eer dat het verloeren es
dee zal sterven eer dat sijn tijt es.* ⁽⁹⁵⁾

*Der et fynt eer et verloeren w(ort)
der sterft ouc wall eer hey kranck wort.* ⁽⁹⁶⁾

*Die dit boeckgen vint eer 't verlore is,
die sal sterven eer hij syeck is.* ⁽⁹⁷⁾

*Die desen boeck vint eer zij verloren is,
die mach geven dat zij geboren es.* ⁽⁹⁸⁾

*Die desen bouck vindt eer hij verlooren is
Zal sterven eer hij geboren is.* ⁽⁹⁹⁾

Een wel heel bijzondere waarschuwingsformule is die van het “sprekend” boek.

*...dat dezen boek konde spreken
nimand en zol hem in zijne zak konen steken
waent hij zol zeggen ik en behoore aen u niet toe.* ⁽¹⁰⁰⁾

*Dat dezen boek konde spreken,
Gij en zoudt hem in uwen zak niet steken;
Hij zoude zeggen: Hoe, hoe, hoe!
Ik behoore aan Uw niet toe.* ⁽¹⁰¹⁾

Uit bovenstaande voorbeelden blijkt dat vervloekingformules bestemd voor potentiële boekendieven verspreid voorkwamen in de westerse cultuur. De diverse formules waren ontsproten aan het anathema gebruikt in de kloostergemeenschappen vanaf de vroege middeleeuwen, maar we moeten wel voor ogen houden dat de kloostergemeenschappen die gewoonte wellicht hadden overgeërfd uit de oosterse kerkgemeenschappen. Later, in de 15e en 16e eeuw werd die traditie overgenomen door de wereldlijke intelligentsia via de Latijnse scholen om zo in de volkstaal verder voort te leven. Soms wordt gesteld dat de traditie ophield in de 17e eeuw. ⁽¹⁰²⁾ De hoger aangebrachte voorbeelden bewijzen dat de traditie veel langer bleef bestaan en ook deze varianten moeten gesitueerd worden in de scholen: het gaat hier meestal om rijmpjes neergepend door leerlingen als eigenaar van (leer-)boeken. Zij lieten hun eigendomsrecht in soms gebrekkige spelling en stuntelig schrift gelden op de binnenkaft van hun boeken. Misschien werd de formule op die wijze onbewust doorgegeven aan

(94) Stuttgart, Württembergische Landesbibliothek, MS. poet. et phil. 2° 10

(95) 1512, in een register van het weeshuisarchief te Amsterdam, vermeld bij Kruizinga.

(96) Liedboek van Anna van Collen uit Emmerich (Berlin, Staatsbibliothek, ms. Germ. oct. 280)

(97) 11659, in het manuscript Reisverslag van Hugo Hugenszoon van Rijck naar het Heilig Land in 1561 (Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 75 A 2 : 3)

(98) 1578, in het rekeningboek van de Sint-Severiusgilde van de wevers te Goes.

(99) 1760, in een rekenboek van Mathias Debaene uit Zwevezele (Biekorf (1955), p. 24)

(100) 18e eeuw, in een Straele der Goddelycke liefde, Brugge 1766

(101) 1850, in een boek in het bezit van de vader van de dichter Guido Gezelle uit Brugge.

(102) Books and Readers in Early Modern England: Material Studies, Philadelphia 2001, p. 123

telkens nieuwe generaties leerlingen en bleef de formule voortleven tot halverwege de 19e eeuw. Dit is slechts een hypothese: over de verspreiding in ruimte en tijd zijn nagenoeg geen gepubliceerde gegevens terug te vinden. Het neerschrijven van vervloekingformules tegen boekendieven was nochtans gedurende eeuwen een integraal deel van onze boekencultuur. In onze tijden bestaat de enige reminiscentie aan deze rijke traditie uit een voorgedrukte versie in poëziealbums voor kinderen.

*Dit album is je lief,
wie het steelt is een dief.
Die moet zitten op een latje,
met zeven spijkers in z'n gatje.
Tot hij roept: 'Genade, Heer,
o, wat doe mijn gatje zeer!'*